

Ireneusz ŁUC^{*}

ŻOŁNIERZE *SCHOLAE PALATINAE* – „NOWI PRETORIANIE” PÓŹNEGO CESARSTWA^{**}

Powstanie oddziałów *scholae palatinae*¹, jako nowej formacji straży przybocznej cesarzy rzymskich, łączy się z okresem tetrarchii i z faktem definitywnego rozwiązania kohort pretoriańskich (*cohortes praetoriae*) w Rzymie. Taką decyzję po bitwie przy Moście Mulwijskim (28 X 312) podjął Konstantyn I, zwany Wielkim², wykorzystując fakt, że pretorianie i jeźdźcy należący do jednostki *equites singulares Augusti*, walczyli przeciwko jego armii po stronie Maksencjusza³. Gwardziści z obu tych formacji zostali najpierw rozbrojeni, a następnie zmuszeni do opuszczenia Rzymu. Zniszczeniu uległy baraki ulokowane na terenie koszar pretoriańskich (*castra praetoria*). Wyburzony został, co podkreśla Michael Speidel, kompleks „Nowego Obozu” *equites singulares Augusti*. Zniszczono też cmentarz żołnierzy tej jednostki przy *Via Labicana*⁴.

^{*} Dr hab. Ireneusz Łuc – adiunkt w Zakładzie Historii Starożytnej w Instytucie Historii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; e-mail: ireneusz.luc@poczta.umcs.lublin.pl.

^{**} Zarys niniejszego tekstu został zaprezentowany na posiedzeniu Komisji Bizantynologicznej PTH, które odbyło się w dnia 28 listopada 2015 r. w Collegium Joannis Pauli II Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

¹ Por. O. Seeck, *Scholae Palatinae*, RE II A.1 621-624; R.I. Frank, *Scholae Palatinae. The Palace Guards of the Later Roman Empire*, Ann Arbor (Mi.) 1965, passim; K. Narloch, *Jazda rzymska od połowy III wieku po podział cesarstwa*, Oświęcim 2014, 70, 75 i 77-80.

² Gaius Flavius Valerius Constantinus, por. PLRE I 223-224; E. Konik, *Cesarz Konstantyn I, zwany Wielkim*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1523, „Classica Wratislaviensia” 17 (1993) 133-134.

³ Marcus Aurelius Valerius Maxentius, por. PLRE I 571.

⁴ Por. Eusebius Caesariensis, *Vita Constantini* I 44; Aurelius Victor, *De caesaribus liber* 40, 25, ed. F. Pichlmayr, Monachii 1892, 47: „Quorum odio praetoriae legiones ac subsidia factionibus aptiora quam urbi Romae sublata penitus, simul arma atque usus indumenti militaris”; Zosimus, *Historia nova* II 17, 2; A.E.R. Boak, *The Master of the Offices in the Later Roman and Byzantine Empires*, University of Michigan Studies, Humanistic Series 14.1, New York 1919, 27; T. Asheby – S.B. Platner, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, London 1929, 107; I.A. Richmond, *The Relation of the Praetorian Camp to Aurelian's Wall of Rome*, „Papers of the British School at Rome” 10 (1927) 13, 19-20 i 22; M. Durry, *Les cohortes prétoriennes*, Paris 1938, 393-394; Frank, *Scholae Palatinae*, s. 51; M.P. Speidel, *Maxentius and His „Equites Singulares” in the Battle at the Milvian Bridge*, „Classical Antiquity” 5 (1986) fasc. 2, 255; M.P. Speidel, *Riding for Caesar. The Roman Emperors' Horse Guards*, London 1994, 156; N. Lenski, *The Election of Jovian and the Role of the*

1. W stronę *scholae palatinae*. Zwolnienie ze służby „żołnierzy dworu cesarskiego”⁵, jak o pretorianach pisał Zosimos, można potraktować jako faktyczne zakończenie działań, które wobec całej tej formacji mieli jeszcze rozpocząć Dioklecjan⁶ i Galeriusz⁷. To z inicjatywy pierwszego ze wspomnianych augustów została zmniejszona liczebność kohort pretoriańskich⁸. I choć w zachowanych relacjach źródłowych trudno znaleźć wyjaśnienie powodu, dla którego Dioklecjan miał podjąć taką decyzję – stąd całe to zdarzenie może być różnie interpretowane⁹ – to plan rzeczywistej likwidacji korpusu pretoriańskiego pojawił się już za rządów Galeriusza. Dokładnie w roku 306 Galeriusz i Flawiusz Sewerus¹⁰ podjęli decyzję o przeprowadzeniu akcji definitywnego rozwiązania kohort pretoriańskich¹¹. W tym samym czasie do Rzymu miała się też udać delegacja, aby przeprowadzić spis mieszkańców w celach fiskalnych. I o ile plany podatkowe tetrarchów¹² wywołały jedynie niezadowolenie wśród Rzymian, to reakcją pretorianów stał się wybuch buntu i poparcie aspiracji

Late Imperial Guards, „Klio” 82 (2000) fasc. 2, 503; B. Campbell, *The Army*, w: *The Cambridge Ancient History*, vol. 12: *The Crisis of Empire, A.D. 193-337*, ed. A. Bowman – P. Garnsey – A. Cameron, Cambridge 2008, 128; H. Elton, *Warfare and the Military*, w: *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, ed. N. Lenski, Cambridge 2006, 328; R. Grosse, *Armia rzymska od cesarza Galiena do początków bizantyjskiej organizacji temowej*, tłum. J. Pawlikowski – E. Piszczatowska, Oświęcim 2012, 47; P. Letki, *Kawaleria Dioklecjana. Organizacja. Uzbrojenie. Taktyka*, Oświęcim 2012, 85; Ch.M. Odahl, *Konstantyn i chrześcijańskie cesarstwo*, Oświęcim 2015, 162-163 i 305.

⁵ Por. Zosimos, *Historia nova* II 9, 3, ed. L. Mendelssohn, Lipsiae 1887, 66: „τὴν αὐτὴν στρατιώτας, οὗς πραιτωριανοὺς καλοῦσιν”.

⁶ Caius Aurelius Valerius Diocletianus, por. PLRE I 253-354.

⁷ Gaius Galerius Maximianus Armentarius, por. PLRE I 574-575.

⁸ Do tej redukcji doszło w okresie między rokiem 298 a 305.

⁹ Por. Aurelius Victor, *De caesaribus liber* 39, 47, ed. Pichlmayr, s. 44: „Hinc etiam quasi truncatae vires urbis imminuto praetoriarum cohortium atque in armis vulgi numero”; Durry, *Les cohortes prétoriennes*, s. 81 i 392; M.M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1954-1977*, London 1978, 101, I, 78: „The fact that ten cohorts are still listed in the praetorian guards at the beginning of 306 suggests that it was size of the praetorian cohorts that was reduced by Diocletian rather than their number, as Durry supposed [M. Durry, *Les cohortes prétoriennes*, Paris 1938, 392]; cf. Aurelius Victor *Epitome de Caesaribus* 39, 47”; H. Elton, *Military Forces*, w: *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare. Rome from the late Republic to the late Empire*, ed. P. Sabin – H. van Wees – M. Whitby, vol. 2, Cambridge 2007, 279: „With the creation of the tetrarchy, the ten cohorts of praetorians were split between all the emperors”; R.H. Cowan, *Roman Guardsman 62 BC-AD 324*, Oxford 2014, 60-61. Jest wielce prawdopodobne, że decyzja Dioklecjana mogła się łączyć z chęcią przydzielenia każdemu z tetrarchów pewnej liczby żołnierzy z korpus pretoriańskiego. Stąd też nieznaną bliżej liczbą pretoriańskich gwardzistów, w ramach kohort lub oddelegowanych pododdziałów, mogła opuścić koszarę w Rzymie i rozpocząć służbę poza Italią.

¹⁰ Flavius Valerius Severus, por. PLRE I 837-838.

¹¹ Por. Lactantius, *De mortibus persecutorum* 26, 3, ed. S. Brandt, CSEL 27/2, Pragae – Vin-dobonae – Lipsiae 1897, 202: „Eodem fere tempore [Galerius] castra quoque praetoria sustulerat”; A. Krawczuk, *Poczet cesarzy rzymskich. Dominat*, Warszawa 1991, 190.

¹² Od 1 maja 305 r. Galeriusz jako august, a Flawiusz Sewer jako cesarz.

Maksencjusza, dzięki czemu syn Maksymiana Herkulusza¹³ przejął władzę w Rzymie (28 X 306). Pretorianie tym samym przyczynili się do wywołania nowej wojny domowej w państwie rzymskim¹⁴. Przez następnych sześć lat (tj. do roku 312) *militēs praetoriani* stali wiernie u boku Maksencjusza. Liczyli zresztą, tak jak i inni żołnierze garnizonu rzymskiego¹⁵ – nie mówiąc już o cywilnych mieszkańcach miasta i samej Italii – że przywróci on świetność stolicy cesarów i powstrzyma proces upadku znaczenia Rzymu, jako najważniejszego jeszcze nie tak dawno ośrodka państwa rzymskiego. Dlatego, aby zaakcentować „italski” charakter rządów Maksencjusza i podkreślić jak wielkie znaczenie miał dla niego sam Rzym, mogło dojść zapewne do jakiejś reorganizacji kohort pretoriańskich, a symbolicznym akcentem tych zmian było pojawienie się nazwy *cohors Romana Palatina*, zwrotu, który zastąpił dotychczasową nazwę *cohors praetoria (cohortes praetoriae)*¹⁶.

Pretorianie wciąż stanowili poważną siłę wojskową. W roku 306 w skład ich korpusu wchodziło dziesięć kohort¹⁷. Niewykluczone, że z inicjatywy Maksencjusza ich liczebność – po redukcji Dioklecjana – mogła zostać przywrócona do pierwotnego stanu. Było to możliwe nie tylko dzięki akcjom rekrutacji przeprowadzanej na terenie Rzymu i Italii¹⁸, ale także za sprawą przyłączenia się do Maksencjusza dezertersów, którym nie odpowiadało pełnienie służby wojskowej pod dowództwem innych tetrarchów (Flawiusza Sewerusa i Galeriusza). Co ważne, mógł on też liczyć, przynajmniej na początku swoich rządów, na poparcie ze strony mieszkańców Italii¹⁹.

¹³ Marcus Aurelius Valerius Maximianus panujący wraz z Dioklecjanem jako august w latach 286-305. Zdecydował się on powrócić do władzy oraz tytułu augusta w latach 307-308, por. PLRE I 573-574.

¹⁴ Por. Aurelius Victor, *De caesaribus liber* 40, 5; Zosimus, *Historia nova* II 9, 3; Paulus Orosius, *Historiarum adversum paganos lib.* VII 28, 5.

¹⁵ To jest *equites singulares Augusti, cohortes urbanae* i *cohortes vigilum*.

¹⁶ Por. „L'Année Épigraphique” (1934) nr 157 (Roma, 306-312 r.): „Coh(ors) / Roman[a] / Palatina”; A. Passerini, *Le coorti pretorie*, Roma 1939, 183: „Della cohors Palatina di Massenzio abbiamo ditto ciò che sappiamo; era probabilmente il frutto d'uno sforzo fatto in vista di accentuare il carattere di romanità della guardia e dell'impero”; M.P. Speidel, *Maxentius' Praetorians*, w: tenże, *Roman Army Studies*, vol. 2, Stuttgart 1992, 385: „R. Paribeni thus rightly gathered that this was a new, honorific name given to the praetorian cohorts”; tamże, s. 387: „Maxentius' policy was to emphasize the glory of the city of Rome, his sphere of power, [...], title Palatina seems to have become an honorific name for the praetorians”.

¹⁷ Por. Roxan, *Roman Military Diplomas 1954-1977*, s. 100, I, 78: Etruria/Regio VII, Campagnatico (Grosseto) (7.01.306 r.): „nomina militum, qui militaverunt in coh(ortibus) pr(aetoris) Aug(ustorum) et Caes(arum) dec(em) I, II, III, IIII, V, VI, VII, VIII, VIII, X, piis vindicib(us)”; Elton, *Military Forces*, s. 279: „The praetorians were organized into ten cohorts at Rome each 1,000 strong under an equestrian tribune and supported by the equites singulares, a cavalry regiment of 1,000 men”.

¹⁸ Por. Roxan, *Roman Military Diplomas 1954-1977*, s. 101, I, 78: „natione Italus”; F. Millar, *Italy and the Roman Empire: Augustus to Constantine*, „Phoenix” 40 (1986) fasc. 3, 309.

¹⁹ Mieli to być podkomendni Maksymiana Herkulusza. Por. Lactantius, *De mortibus persecutorum* 44, 2; J.N. Adams – P.M. Brennan, *The Text at Lactantius, De Mortibus Persecutorum*

Maksencjusz korzystał zatem z potencjału militarnego formacji pretoriańskiej. Gwardziści brali udział w operacjach wojskowych, których celem było przejęcie kontroli nad pozostałymi prowincjami rzymskimi²⁰. W roku 312, to na barkach przede wszystkim pretorianów spoczął ciężar prowadzenia walk z marszerującymi od strony Alp oddziałami Konstancyntyna. Sam syn Konstancjusza Chlorusa²¹, wyruszając do Italii przeciwko Maksencjuszowi (wiosna 312 r.), nie miał przy sobie żadnej kohorty pretoriańskiej²². Nie naśladował pod tym względem swojego ojca, który sprawując władzę, jako august²³ korzystał z usług zarówno prefekta pretorium²⁴, jak i zapewne samych gwardzistów pretoriańskich. Co ciekawe, zanim Konstancjusz Chlorus stał się jednym z tetrarchów państwa rzymskiego, swoją karierę wojskową rozpoczął jako żołnierz straży przybocznej (tzw. *protectores*)²⁵, po czym awansował na stopień trybuna²⁶.

Natomiast sam Konstancyntyn, jeszcze na długo przed wypadkami z roku 312, pełnił służbę wojskową w randze trybuna na dworze Dioklecjana (305)²⁷. Przebywając przy osobie dawnego dowódcy cesarskiej gwardii przybocznej

44.2 and Some Epigraphic Evidence for Italian Recruits, ZPE 84 (1990) 183-185; Cowan, *Roman Guardsman*, s. 61.

²⁰ Por. Aurelius Victor, *De caesaribus liber* 40, 18, ed. Pichlmayr, s. 46: „Denique eum a tyranno missi paucissimis cohortibus Rufius Volusianus praefectus praetorio ac militares duces levi certamine confecerunt”; Zosimus, *Historia nova* II 14, 1-4; Passerini, *Le coorti pretorie*, s. 346; PLRE I 976-977.

²¹ Gaius Flavius Constantinus, por. PLRE I 227-228.

²² Por. Frank, *Scholae Palatinae*, s. 52: „The praetorians were not Constantine’s guards, and he had his own before Saxa Rubra”.

²³ Od 1 maja 305 r.

²⁴ Por. Aurelius Victor, *De caesaribus liber* 39, 42, ed. Pichlmayr, s. 43-44: „Quo usum brevi Constantius Asclepiodoto, qui praetorianis praefectus praeerat, cum parte classis ac legionum praemisso delevit”; T.D. Barnes, *Constantine. Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*, Chichester 2014, 40-41.

²⁵ Por. Y. Le Bohec, *Dioclétien et l’armée: réforme ou révolution?*, w: *Miles Romanus dal Po al Danubio nel Tardoantico. Atti del Convegno internazionale, Pordenone-Concordia Sagittaria, 17-19 marzo 2000*, a cura di M. Buora, Pordenone 2002, 16: „Enfin, il [Gallien] a créé une nouvelle garde impériale, les protectores”.

²⁶ Por. *Excerpta Valesiana* 1, 2: „Constantius, divi Claudii optimi principis nepos ex fratre, protector primum, inde tribunus, postea praeses Dalmatarum fuit”, ed. T. Mommsen, MGH *Scriptores Antiquissimi* IX, Berolini 1892, 7; N. Lenski, *Constantinus*, w: *Lives of the Caesars*, ed. A.A. Barrett, Oxford 2008, 256.

²⁷ Por. Lactantius, *De mortibus persecutorum* 18, 10; PLRE I 223; Frank, *Scholae Palatinae*, s. 41; Odahl, *Konstantyn i chrześcijańskie*, s. 114: „Prawdopodobnie służył we wczesnych kampaniach Galeriusza nad Dunajem, lecz wkrótce został wezwany na dwór Dioklecjana. Wydaje się, że został podniesiony do pozycji tribunus primi ordinis [Trybun pierwszej rangi]”; Barnes, *Constantine*, s. 51: „By the spring of 305, at the age of thirty-two, he was a *tribunus ordinis primi* according to the transmitted text of Lactantius’ *On the Deaths of the Persecutors* (18.10), which Jacques Moreau emended to *tribunus <et comes> ordinis primi*, plausibly arguing that Constantine was both a *tribunus* and a *comes primi ordinis*, in other words that he was a military tribune with the status of a *comes* of the first rank at court (Moreau 1954: 313-314). Whether that is correct or not, a reliable source reports that Constantine fought bravely as a *tribunus* in Asia under Diocletian and Galerius (*Origo* 2)”.

(*domestici*)²⁸ – bo taką funkcję pełnił Dioklecjan zanim został cesarzem Rzymu²⁹ – mógł nie tylko wyrobić sobie zdanie co do pretoriańskich gwardzistów, ale przyrzeć się i innym oddziałom cesarskiej straży przyboocznej. Wśród nich szczególną pozycję zajmowali tzw. *protectores*, których później (od ok. 350 r.) zaczęto nazywać *protectores domestici*³⁰. Za czasów Konstantyna był to już wyodrębniony oddział, do którego trafiali wyróżniający się żołnierze oraz młodzi podoficerowie i oficerowie mający już za sobą służbę w różnych rzymskich formacjach (m.in. *cohortes praetoriae*, *legiones*, *auxilia*). Przydział do *comitatus* cesarza był nagrodą za wcześniejsze dokonania i stanowił szansę dla danego żołnierza na otrzymanie awansu. Należąc do *protectores*, o wiele łatwiej można było otrzymać promocję na stanowisko oficera w ramach armii rzymskiej. Cesarscy *protectores*, oprócz służby przy osobie władcy, mogli brać udział w misjach i zadaniach militarnych, dowodząc wydzielonymi pododdziałami (*vexillationes*) lub całkiem dużymi oddziałami żołnierzy (np. *cohors*) i to z różnych jednostek³¹.

Gwardzistą, który żył w omawianym okresie i służył zarówno w kohortach pretoriańskich, jak i w oddziale *protectores*³² był m.in. ekwita Marek Aureliusz Processanus (*vir egregius*)³³. Z kolei Maksymin Daia to przykład

²⁸ Por. Aurelius Victor, *De caesaribus liber*, 39, 1, ed. Pichlmayr, s. 40: „Valerius Diocletianus domesticos regens”; PLRE I 162 (przełom III i IV w.); „L'Année Épigraphique” (1902) nr 141 = „L'Année Épigraphique” (1998) nr 1126 (Moesia Inferior, Chomakovtsi / Comakovci, IV w.): „D(is) M(anibus) / Fla(vio) Dinnio / pr(a)ef(ecto) vehi(culorum) vix(it) / an(nos) LX mil(itavit) an(nos) / XXXV et Aure(liae) / Salviae vix(it) an(nos) / LXX hic sepulti sunt / quorum memoria(m) / filii bene meri(tis) patri / et matri [FI]a(vius) Bitianus / prot(ector) domes(ticus) fecit”; Frank, *Scholae Palatinae*, s. 41; M. Ibeji, *The Evolution of Roman Army during the third century AD*, Birmingham 1991 (Diss.), 281-282: „The domestici of the late empire were, as the title implied, a corps of protectores stationed at court. Their duties seem originally to have been as guards or aides to the emperor, and by dint of their privileged position, they came to have a higher status than that of the ordinary protectores and guard units. They are generally assumed to have come into being some time after 350”.

²⁹ Od 20 listopada 284 r.

³⁰ Por. A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602: A Social, Economic, and Administrative Survey*, vol. 2, Oxford 1986, 1266: „the domestici were in 362 divided into more than two *scholae*”.

³¹ Por. M.P. Speidel, *Guards of the Roman Armies*, Bonn 1978, 130-133; Lenski, *The Election of Jovian*, s. 502-503; R.H. Cowan, *Aspects of the Severna Field Army. The Praetorian Guard, Legio II Parthica and Legionary Vexillations, AD 193-238*, Glasgow 2002 (Diss.), 89, nota 26; T. Drew-Bear – C. Zuckerman, *Gradatim cuncta decora. Les officiers sortis du rang sous les successeurs de Constantin*, w: *L'armée romaine de Dioclétien à Valentinien Ier. Actes du Congrès de Lyon (12-14 septembre 2002)*, éd.Y. Le Bohec – C. Wolf, Lyon 2004, 423-425; Campbell, *The Army*, s. 122; I. Mennen, *Power and Status in the Roman Empire, AD 193-284*, Leiden – Boston 2011, s228 i 239: „The increasing importance of the professional staff of high-ranking officers and subaltern officers appears from the special corps of *protectores*, which developed in the mid-third century”.

³² Nie można wykluczyć, że „protector” mógł być też po prostu tytułem (funkcją) o charakterze honorowym, który jako wyróżnienie mogli otrzymywać wybrani oficerowie. Por. Mennen, *Power and Status*, s. 230-231; Narloch, *Jazda rzymska od połowy III wieku*, s. 69.

³³ *Inscriptiones Latinae Selectae*, ed. H. Dessau vol. 1, Berolini 1962, 2778 (Aemilia / Regio VIII, Modena / Mutina; 271-330 r.): „D(is) M(anibus) / M(arco) Aurelio / Processano v(iro)

osoby, dla której służba w oddziale konnych „tarczowników” (*equites scutarii*) – a była to kolejna jednostka straży przybocznej – stała się przepustką nie tylko do dalszej kariery wojskowej, ale i do najwyższej władzy w państwie rzymskim. Przyszły tetrarcha³⁴, z oddziału *equites scutarii*, trafił potem do formacji *protectores*³⁵, aby następnie otrzymać awans na stopień trybuna (w legionie?). Wielkim wsparciem dla Maksymina Dai mogło być oczywiście pokrewieństwo z samym Galeriuszem, bez czego nie miałyby tak łatwej drogi, aby w ogóle dostać się do cesarskich *equites scutarii*³⁶.

I to konni „tarczownicy” (*equites scutarii*)³⁷, zamiast wspomnianych już żołnierzy kohort pretoriańskich, wchodzili w skład straży przybocznej Konstancy, gdy ten, już jako tetrarcha³⁸, rozpoczął wojnę z Maksencjuszem w Italii. Dwóch takich „gwardzistów-tarczowników” ukazuje scena oblężenia Werony (wrzesień 312 r.), którą utrwalono na Łuku Konstancy w Rzymie³⁹. To na tej płaskorzeźbie, będącej ikonograficznym zapisem prowadzonych tam walk, w których uczestniczyły oddziały Konstancy i korpus Maksencjusza⁴⁰, można dostrzec Konstancy dowodzącego osobiście żołnierzami pod murami Werony. Przy jego osobie, nieco z tyłu, widać sylwetki dwóch żołnierzy, których wyróżniał brak hełmów na głowach i duże owalne tarcze trzymane w dłoniach⁴¹.

e(gregio) / ex cent(urione) praet(oriae) / cohort(is) VI / prot(ectori) ducenariorum / Bononia Metrodora / co(n)iugi karissimo / cum quo vixit ann(os) XI / m(enses) XI dies XV b(ene) m(erenti)”; C. Franzoni, *Habitvs Atqve Habitvdo Militis. Monumenti funerari di militari nella Cisalpina Romana*, Roma 1987, 66-70, nr 46; Ibeji, *The Evolution of Roman Army*, s. 265-266.

³⁴ Galerius Valerius Maximinus Daia, por. PLRE I 579. Od 1 maja 305 r. jako cesarz na Wschodzie u boku augusta Galeriusza, a potem jako august.

³⁵ Por. Lactantius, *De mortibus persecutorum* 19, 6, CSEL 37/2, 195: „Daia, [...] statim scutarius, continuo protector, mox tribunus, postridie Caesar”; J.R. Hepworth, *Studies in the later roman army*, vol. 2, Durham 1963 (Diss.), 57-58, nr 67; Frank, *Scholae Palatinae*, s. 40: „Maximinus Daia, through the patronage of Galerius”; Ch. Vogler, *Les officiers de l'armée romaine dans l'oeuvre d'Ammien Marcellin*, w: *La hiérarchie (Randordnung) de l'armée romaine sous le Haut-Empire. Actes du congrès de Lyon 15-18 septembre 1994*, éd. Y. Le Bohec, Paris 1995, 399.

³⁶ Por. S. Williams, *Diocletian and the Roman Recovery*, London – New York 2000, 191: „The Caesar in the East was a nephew of Galerius, Maximinus Daza (or Daia), who had originally been a Scutarius in the imperial guards, then a legionary tribune”; M.P. Speidel, *Das Heer, w: Die Zeit der Soldatenkaiser: Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235–284)*, hrsg. K.-P. Johnen – U. Hartmann – T. Gerhardt, Bd. 1, Berlin 2008, 681: „Equites Scutarii [...], Scutarius bedeutete damals nicht mehr nur «Hersteller von Schilden», sondern vor allem «Gardesoldat»”; tamże, nota 50: „Maximinus Daia wurde Scutarius um 285”; Cowan, *Roman Guardsman*, s. 61: „Galerius' scutarii, «shield-bearers»”.

³⁷ Być może inspiracją dla Konstancy mógł być w ogóle oddział *equites scutarii* Galeriusza.

³⁸ Był cezarem od 25 lipca 306 r.

³⁹ Por. Frank, *Scholae Palatinae*, s. 52; Narloch, *Jazda rzymska od połowy III wieku*, s. 77.

⁴⁰ Był dowodzony przez prefekta pretorium Ruricjusza Pompejanusa (Ruricius Pompeianus), por. Passerini, *Le coorti pretorie*, s. 346; PLRE I 713; Odahl, *Konstancy i chrześcijańskie*, s. 154-155.

⁴¹ Ilustracje nr 1 i 1a. Konstancy i jego gwardziści (*scutarii*) pod Weroną [Łuk Konstancy].

Wspomniani *equites scutarii* musieli być obecni przy Konstancynie także później, gdy już po bitwie przy Moście Mulwijskim i śmierci Maksencjusza, wkroczył on triumfalnie do Rzymu (29 X 312)⁴². Do obowiązków tych konnych „tarczowników” należało zapewnienie jak najlepszej ochrony. Dlatego mogli być oni obecni w rzymskiej kurii w czasie spotkania Konstancyna z senatorami. Towarzyszyli mu również podczas rozformowania korpusu pretoriańskiego i jednostek *equites singulares Augusti*. Swoją decyzją Konstancyn zrywał oczywiście z dotychczasowym sposobem reorganizacji kohort pretoriańskich⁴³. Nie ufając pretorianom oraz *equites singulares Augusti*, zgodził się tylko, aby ci spośród nich, którzy chcieli dalej kontynuować służbę wojskową z myślą o otrzymaniu statusu weteranów, po opuszczeniu Rzymu i Italii, trafili do jednostek stacjonujących nad Renem i Dunajem⁴⁴.

Konstancyn postanowił zachować stanowisko prefekta pretorium. Początkowo wyznaczył na ten urząd tylko jedną osobę, a dotychczasowe uprawnienia wojskowe prefektów pretorium przydzielił *tribuni et magistri officiorum*⁴⁵. Znane są cztery osoby, które sprawowały tę funkcję na początku lat dwudziestych IV wieku⁴⁶. W ramach kompetencji *tribuni et magistri officiorum* znalazło się również dowództwo nad jednostkami o charakterze straży przybocznej, którymi dysponowali Konstancyn i Licyniusz⁴⁷. Zapewne po roku 312

⁴² O pochodzeniu i statusie żołnierzy Konstancyna zob. Zosimus, *Historia nova* II 15, 1.

⁴³ Za udział w wojnach domowych pretorianie byli zwalniani ze służby. W miejsce tak usuwanych żołnierzy przyjmowano do kohort nowych rekrutów.

⁴⁴ Por. Speidel, *Riding for Caesar*, s. 155; Odahl, *Konstancyn i chrześcijańskie*, s. 162-163; Cowan, *Roman Guardsman*, s. 60: „the guardsmen were not dishonorably discharged. They were sent north and scattered among the garrisons of the forts on the Rhine and Danube frontiers of Constantine’s domains”.

⁴⁵ Por. Boak, *The Master of the Offices*, s. 60: „As tribunes et magister the Master of the Offices was probably for some time under the orders of the Praetorian Prefect, but with the reorganization of his office and its elevation to the comitiva (c. 325), in this respect as elsewhere the Master was subject to none but the Emperor himself”; Barnes, *Constantine*, s. 159: „From this it follows that Constantine instituted no permanent reform of the praetorian prefecture. He retained one praetorian prefect at his court to serve as a deputy emperor, though without the military functions discharged by prefects before and after him”; tamże, s. 160; Ch. Kelly, *Bureaucracy and Government*, w: *The Cambridge companion to the Age of Constantine*, s. 188: „Overall control of the palatine administration was the responsibility of the magister officiorum”; tamże, s. 189: „The inception of the magister officiorum under both Constantine and Licinius reflected the consolidation in one office of a number of civilian administrative duties”. O dalszej ewolucji prefektury praetorio zob. S. Olszaniec, *Comites consistoriani w wieku IV. Studium prozopograficzne elity dworskiej cesarstwa rzymskiego 320-395 n.e.*, Toruń 2007, 31 i 49; tenże, *Prefektura praetorio Italii, Illyriku i Afryki (312-425 n.e.)*, Toruń 2014, 15-20.

⁴⁶ Pierwsi *tribuni et magistri officiorum* to Heraklian (Konstancyn), Prokulejan (Konstancyn), Martynian (Licyniusz), Palladiusz (Konstancyn) i Filumen (Konstancyn), por. Kelly, *Bureaucracy and Government*, s. 189; Olszaniec, *Comites consistoriani w wieku IV*, s. 165 i 377-384.

⁴⁷ Na temat ewolucji tej funkcji zob. m.in.: Kelly, *Bureaucracy and Government*, s. 189: „The rank of tribunus may indicate that the magister officiorum was, at least in some of his duties, regarded as subordinate to the much higher ranking prefect. At some point in the first half of the fourth

rozpoczął się proces formowania *scholae palatinae* w czym swój udział mieli obaj wspomniani władcy⁴⁸. Nie jest znana dokładna data powstania tej formacji. Nie można jednak wykluczyć, że nowy model organizacji jaki przyjęto w *scholae palatinae* był w dużym stopniu pochodną reorganizacji funkcjonujących oddziałów straży przybocznej⁴⁹. Oczywisty był powód, dla którego zdecydowano się utworzyć tę formację. Dotychczasowe oddziały straży przybocznej Konstantyna i Licyniusza nie były w stanie przejąć wszystkich obowiązków po kohortach pretoriańskich. *Milites praetoriani*, przed rozwiązaniem ich korpusu, mogli bowiem wykonywać zadania o różnym charakterze. Ich wykształcenie wojskowe, profil pełnionej służby, liczebność kohort, nie mówiąc już o ich militarnym potencjale powodowało, że w niczym teoretycznie nie ustępowali rzymskim legionistom⁵⁰. Do zadań żołnierzy korpusu pretoriańskiego, oprócz ochrony władcy i osób z jego najbliższego otoczenia, należała również obrona Rzymu i samej Italii, a w czasie wojen mogli oni brać udział w regularnych działaniach militarnych⁵¹.

Takiego potencjału i jednocześnie możliwości operacyjnych nie mieli żołnierze pełniący służbę w ramach szwadronu konnych „tarczowników” (*equites scutarii*). Taki oddział straży przybocznej, którym dysponował Konstantyn i zapewne Licyniusz, mógł liczyć co najwyżej kilkuset jeźdźców. Dlatego jeźdźcy z takiej jednostki nie byli w stanie uczestniczyć w misjach na taką skalę, jak miało to miejsce w przypadku pretoriańskich gwardzistów. Dlatego tę wyraźną lukę w strukturze rzymskich oddziałów musiał uzupełnić korpus o formacie *scholae palatinae*.

2. Zorganizowanie korpusu *scholares*. Jednym z żołnierzy, który żył na przełomie III i IV w. i pełnił służbę w nowej formacji straży przybocznej, był Waleriusz Wiktorinus (Valerius Victorinus)⁵². Był to poganin, który jako

century, the magister officiorum was raised from the rank of tribunes to the newly formalised rank of comes (imperial companion)”; M.G. Castello, *Tribunus et magister officiorum: cause di un’omissione in Giovanni Lido*, „Koinonia” 34 (2010) 164-165.

⁴⁸ Po pokonaniu i śmierci Maksymina Dai (jesień 313 r.) władzę w państwie rzymskim sprawowali już tylko Konstantyn i Licyniusz.

⁴⁹ Por. T.D. Barnes, *An Urban Prefect and His Wife*, CQ 56 (2006) fasc. 1, 250: „If that is the case, Dorus had been an orderly in one of the Scholae Scutariorum, an élite corps of troops who attended the emperor closely, which was either created by Constantine or, more probably, reorganized by him though founded earlier”.

⁵⁰ Por. Aurelius Victor, *De caesaribus liber* 40, 25, ed. Pichlmayr, s. 47: „praetoriae legiones”.

⁵¹ Por. Durry, *Les cohortes prétoriennes*, s. 361-366; I. Łuć, *Pretorianie, ich zadania i miejsce w ramach rzymskiego systemu wojskowego*, w: *Grupy społeczne ich organizacja i funkcja w świecie starożytnym: materiały konferencji naukowej PTH, Kraków, 4-6 września 1997*, red. E. Dąbrowa, Kraków 2000 = „Electrum” 4 (2000) 42-44; tenże, *Excubiae principis. Geneza i zadania żołnierzy kohort pretoriańskich w starożytnym Rzymie*, Poznań 2010, 72-76.

⁵² Por. „L’Année Épigraphique” (1922) nr 72 = „L’Année Épigraphique” (1976) nr 631 = „L’Année Épigraphique” (1995) nr 1338 = „L’Année Épigraphique” (1997) nr 1317 (Moesia Inferior, Pantelimon / Vicus Clementiani / Ulmetum, 324 r.): „D(is) M(anibus) / Val(erius) Victorinus / biarc(h)us

podoficer („biarchus”) służył *in sacro palatio*. Zdaniem Michaela Speidela osoba Waleriusza Wiktorinusa to przykład żołnierza, który mógł należeć do *schola palatina*⁵³. I jeśli istotnie odnotowane w jego inskrypcji *sacrum palatium* oznaczało *schola palatina*, tj. nową jednostkę straży „pałacowej”, to bezpośrednio musiała ona podlegać jednak Licyniuszowi, a nie Konstantynowi. Wspomniany żołnierz nosił imię (*nomen gentilicium*): Valerius, które było identyczne z *gentilicium* Licyniusza⁵⁴, szwagra pierwszego, chrześcijańskiego władcy Rzymu.

Waleriusz Wiktorinus swoją służbę wojskową, którą pełnił zapewne wyłącznie *in sacro palatio* (= *schola palatina*), rozpoczął w wieku 33 lat. Nie zakończył jej jednak szczęśliwie, bowiem w siódmym roku służby (od ok. 317), mając 40 lat, zginął⁵⁵ w czasie walk z żołnierzami Konstantyna w bitwie pod Chryzopolis na Półwyspie Chalcedońskim (18 IX 324). Symboliczny nagrobek (cenotaf), mający upamiętnić jego osobę, wystawiła mu żona o imieniu Matrona w Ulmetum, w Mezji, skąd zapewne obydwójce mogli pochodzić⁵⁶.

Sam termin *palatium*, który pojawia się w inskrypcji Waleriusza Wiktorinusa, jako synonim formacji *schola palatina*, już od czasów Dioklecjana oznaczał nie tylko pałac-rezydencję władcy państwa rzymskiego. Był to również kompleks budynków, w których przebywały i mieszkaly osoby o różnym statusie i zakresie wykonywanych obowiązków na rzecz władcy. Zwykle, jeśli chodzi o urzędników, wchodzili oni w skład różnych kancelarii i biur. Bez ich pracy nie mogłaby właściwie funkcjonować administracja całego państwa rzymskiego. W skład kompleksu *palatium-castrum-villa*, czyli jednym słowem *sacrum palatium*⁵⁷, wchodził też budynek koszar (*castrum*) oraz wartownie, w których przebywali żołnierze trzymający straż, aby zapewnić jak najlepszą ochronę cesarzowi i osobom mu towarzyszącym na terenie *palatium*. Powiązanie tychże gwardzistów oraz ich oddziału z nazwą pomieszczeń (pokoi-salonów), tj. *schola* (l. mn. *scholae*), gdzie już swoją obecnością zapewniali bezpieczeństwo władcy, było tak naprawdę pierwszym krokiem

qui militavi[t] / in sacro palatio ann(os) VII[...] / vix(it) ann(os) XL qui in proe[li]o Ro<ma>norum Calc(h)ed[o]nia contra a(d)versarios / decessit honoris grati[a] / sanxit ut perpetuo se ho/norari sive honesta re/liquiaru[m] sepultur[a] / consecr[ar]i videatu[r] / huhic(!) Ma[t]rona coni[ux] / pientissima viva s[e]/met bene meren/[ti] co<m>pari suo mem/oriam posuit”.

⁵³ Por. M.P. Speidel, *A Horse Guardsman in the War between Licinius and Constantine*, „Chiron” 25 (1995) 85: „Being a palace soldier, Victorinus served in a *schola palatina* of the imperial guard and, in the absence of any further specification, among the *scutarii*. He is the earliest known holder of the rank of *biarchus*”.

⁵⁴ Flavius Galerius Valerius Licinianus Licinius, por. PLRE I 509.

⁵⁵ Mógł się urodzić ok. 285 r.

⁵⁶ Por. Speidel, *A Horse Guardsman in the War*, s. 85.

⁵⁷ Por. R. MacMullen, *Soldier and Civilian in the Later Roman Empire*, Cambridge 1963, 42-48 i 169-170; F. Millar, *The Emperor in the Roman World (31 BC-AD 337)*, London 1977, 41-43; E.B.R. Franceschini, *The Scholae of the Master of the Offices as the Palace Praetorium*, „Anatolia Antiqua” 16 (2008) 232.

na drodze do ich formalnego wyodrębnienia i zdefiniowania jako *scholares* – *scholarii* (σχολαί), a całej jednostki po prostu jako *scholae palatinae*. Sam termin *schola* nie był prawdopodobnie pojęciem technicznym⁵⁸.

Potwierdzeniem obecności Waleriusza Wiktorinusa w oddziale *schola palatina*, jak sugeruje Michael Speidel, może być brak w jego karierze określenia *scutarius*⁵⁹, co istotnie zdaje się sugerować, że mógł on służyć wyłącznie w tej nowej formacji. Jednak inskrypcja Waleriusza Wiktorinusa nie informuje, co dalej stało się ze „strażą pałacową” (*schola palatina*) Licyniusza. Żadnych złudzeń nie pozostawia jednak kontekst dalszych wydarzeń, do których doszło w państwie rzymskim na przełomie 324 i 325 roku⁶⁰. Po klęsce Licyniusza, zwycięski Konstantyn przejął nie tylko pełnię władzy w państwie, ale i kontrolę nad całością rzymskich sił zbrojnych. Nie można wykluczyć, że mógł on zaadaptować na swoje potrzeby pomysł Licyniusza – o ile oczywiście wcześniej sam tego nie zrobił – i samemu zorganizować oddziały „straży pałacowej”, tj. *scholae palatinae*, rozwiązując przy okazji jednostkę szwagra⁶¹. Odtąd *scholares* będą tworzyć najważniejszą formację przyboczną Konstantyna. W skład tegoż korpusu weszli zapewne przede wszystkim jego przybocznicy konni „tarczownicy” (*equites scutarii*). To spośród tych żołnierzy uformowana została *schola scutariorum*, tj. oddział straży pałacowej „tarczowników”. Aby wzmocnić potencjał całej formacji zarówno pod względem liczebnym, jak i militarnym, do *scholae palatinae* Konstantyn przydzielił szwadron jeźdźców „pancernych” (*equites clibanarii*), z których uformowano *schola clibanariorum*.

Dzięki hojności Konstantyna gwardziści (*scholares-scholarii*) z obu tych oddziałów straży pałacowej (*scholae scutariorum et scutariorum clibanariorum*), otrzymali prawo pobierania przydziałów żywności w ramach *annona civica* na terenie Konstantynopola⁶². Taki przywilej otrzymali być może już

⁵⁸ Por. E. Forcellini, *Totius Latinitatis Lexicon*, vol. 2, Londini 1828, 495: „Dictae sunt etiam Scholae corpora sive ordines varii generis hominum, uni eidemque officio addictorum, ut Scholae agentium in rebus, domesticorum, militum in Palatio apparentium, quaestorum”; H. Stephano, *The-saurus Graecae Linguae*, vol. 7, Parisiis 1848-1854, 1695: „Σχολαί, Scholae Palatinae, Cohortes ad custodiam Imperatoris vel palatii destinatae, αἱ περὶ τὸν Βασιλέα Σχολαί”; Frank, *Scholae Palatinae*, s. 15-17; Jones, *The Later Roman Empire 284-602*, s. 1266; Grosse, *Armia rzymska*, s. 68-69.

⁵⁹ Por. Speidel, *A Horse Guardsman in the War*, s. 85.

⁶⁰ Licyniusz po klęsce w wojnie z Konstantynem dostał się najpierw do niewoli, a potem został zamordowany z rozkazu szwagra.

⁶¹ Por. Campbell, *The Army*, s. 122; Narloch, *Jazda rzymska od połowy III wieku*, s. 77.

⁶² Por. CTh XIV 17, 9 (389), ed. T. Mommen – P.M. Meyer: *Theodosiani Libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis et Leges Novellae ad Theodosianum pertinentes*, vol. 1, Pars Posterior, Berolini 1905 (rep. 1954), 795: „annonas civicas in urbe constantinopolitana scholae scutariorum et scutariorum clibanariorum divi constantini adseruntur liberalitate meruisse”. Prawo do pobierania „miejskich” racji żywności (mąki lub chleba, oliwy, mięsa) mieli poszczególni żołnierze z formacji *scholae palatinae* oraz ich rodziny, zob. CTh XIV 17, 10 (389); D. Woods, *The Saracen Defenders of Constantinople in 378*, GRBS 37 (1996) fasc. 3, 273; Franceschini, *The Scholae of the Master of the Offices*, s. 236 i 238.

w roku 330, kiedy Konstantyn przeniósł swój dwór (*palatium*) do nowej stolicy nad Bosforem⁶³. Treść tej regulacji potwierdza fakt istnienia wspomnianych oddziałów straży pałacowej (*scholae scutariorum et scutariorum clibanariorum*) i sugeruje, że tylko te dwa wchodziły pierwotnie w skład *scholae palatinae* Konstantyna⁶⁴. W kolejnych latach IV w. do gwardii pałacowej zostały dołączone nowe oddziały: *schola gentilium*⁶⁵, *schola armaturarum*, *schola protectorum* i *schola sagittariorum*⁶⁶. Na przełomie IV i V w., zgodnie z treścią wykazu *Notitia Dignitatum*, w skład *scholae palatinae* wchodziło już dwanaście oddziałów⁶⁷. Wśród tych jednostek były zarówno pojedyncze oddziały (*schola scutariorum sagittariorum* – *schola scutariorum clibanariorum*). Były też dwie *scholae armaturarum* i trzy klasyfikowane, jako *scholae gentilium*. Aż pięć oddziałów należało do kategorii *scholae scutariorum*. Podział na *iuniores* i *seniores*, który nie ominął również *scholae palatinae*, był następstwem podziału armii rzymskiej między cesarzem Walentynianem I a Walensem (364)⁶⁸.

Każda z tych jednostek, zanim została włączona do korpusu straży pałacowej (*scholae palatinae*), miała za sobą niejako swoją własną historię⁶⁹. Fakt, że z inicjatywy Konstantyna, a potem jego następców włączano do tej formacji różne kategorie żołnierzy sugeruje, że w ten sposób chciano zorganizować korpus w pełni samodzielny zarówno jeśli chodzi o rodzaj dostępnej w tym czasie broni, stosowanej taktyki walki, jak i w ogóle możliwego do otrzy-

⁶³ W późniejszym okresie żołnierze należący do *scholae palatinae* mieli też stacjonować w miastach Azji Mniejszej [Nikomedeia (Izmit), Kios (Gemlik), w Prusie (Bursa), Kyzikos (zachodnia Bandırma), Kotyaion (Kütahya) i Dorylaion (Eskishehir)]. Byli też przerzucani np. do Panonii lub Tracji.

⁶⁴ Por. Frank, *Scholae Palatinae*, s. 52.

⁶⁵ Już Dioklecjan miał korzystać ze straży przyboecznej, w której służyli cudzoziemcy (*gentiles*), por. Campbell, *The Army*, s. 128.

⁶⁶ Por. Speidel, *Riding for Caesar*, s. 75.

⁶⁷ Pod dowództwem wschodniego *magister officiorum* było ich siedem (por. *Notitia Dignitatum Orientalis* 11, 4-10): *schola scutariorum prima* – *schola scutariorum secunda* – *schola gentilium seniorum* – *schola scutariorum sagittariorum* – *schola scutariorum clibanariorum* – *schola armaturarum iuniorum* – *schola gentilium iuniorum*. Pod dowództwem zachodniego *magister officiorum* było odpowiednio pięć (*Notitia Dignitatum Occidentalis* 9, 4-8): *schola scutariorum prima* – *schola scutariorum secunda* – *schola armaturarum seniorum* – *schola gentilium seniorum* – *schola scutariorum tertia*. W wykazie *Notitia Dignitatum* pod rozkazy komesa Afryki (*comes Africae*) został też oddelegowany, jako *comitatenses*, jeden oddział *schola (equites scutarii iuniores scholae secundi)*. Por. Letki, *Kawaleria Dioklecjana*, s. 85-86; Narloch, *Jazda rzymska od połowy III wieku*, s. 77-78.

⁶⁸ Auguści Flavius Valentinianus (364-375), por. PLRE I 930-931; i Flavius Valens (364-378), por. PLRE I 933-934. Oddziały straży pałacowej określane, jako *seniores* stacjonowały w zachodniej części państwa rzymskiego, a *iuniores* na Wschodzie.

⁶⁹ Por. Speidel, *Riding for Caesar*, s. 75: „the *schola armaturarum*, a club of drill specialists known among the praetorians of the early third century. The horse guard is likely to have had such a drill team as well. The fourth-century guard unit of the *schola armaturarum* then is the earlier drill team of the horse guard, grown into a unit of its own. Even during the fourth century the *scholae* of the guard were still seen as under-officers' clubs”.

mania potencjału militarnego⁷⁰. Konstantynowi mogło zależeć na mobilności *scholae palatinae*. Dlatego pod względem organizacyjnym żołnierze z tego korpusu służyli jako jeźdźcy⁷¹. Jednym z takich konnych gwardzistów, który należał do tej formacji (*scholares alae*) był św. Marcin z Tours⁷². Jego biografię spisał Suplicjusz Sewer. Przyszły święty pochodził z Panonii⁷³ i jako syn byłego trybuna wojskowego, musiał wstąpić do armii rzymskiej⁷⁴, co uczynił w wieku 15 lat (ok. 332). Rządy w państwie sprawował wówczas Konstantyn. Św. Marcin trafił najpierw do legionu, a za rządów Konstancjusza II i Juliana, następców Konstantyna I Wielkiego⁷⁵, został przeniesiony do *scholae palatinae*. Wśród konnych gwardzistów (*inter sc(h)olares alas*) miał przesłużyć kolejnych pięć lat. Jednak kiedy przyjął chrzest i stał się chrześcijaninem, postanowił porzucić służbę wojskową i odejść z tej formacji prawdopodobnie po zakończeniu walk na terenie Galii (ok. 357)⁷⁶.

Św. Marcin służył w *scholae palatinae* będąc pełnoprawnym obywatelem państwa rzymskiego. Gwardziści (*scholares*) o takim statusie byli zapewne w pierwszej kolejności przydzielani do *scholae scutariorum*. Jednym z „pałacowych tarczowników” był też Flawiusz Briccio. Wyróżniało go nie tylko galijskie pochodzenie, ale i imię (*nomen gentilicium*) Flavius, które było identyczne z *gentilicium* Konstantyna I Wielkiego, jak i jego następców⁷⁷. Flawiusz Higgus jest natomiast przykładem gwardzisty, który otrzymał obywatelstwo zapewne w chwili rozpoczęcia służby wojskowej⁷⁸. Pochodził on z germań-

⁷⁰ *Scutarii* byli konnymi tarczownikami. *Clibanarii* wyróżniał typ wykorzystywanych przez nich pancerzy. *Sagittarii* byli łucznikami. W skład *scholae armaturae* mogli wchodzić żołnierze, którzy się wyróżniali pod względem jazdy konnej i wykszolenia. *Gentiles* byli cudzoziemcami i mogli wywodzić się z plemion, które zamieszkiwały ziemie nadane im przez władców rzymskich w pasie nadgranicznym. Uzbrojeniem osobistym *scholares* miały być, oprócz mieczy, sztyletów i tarcz, także topory (*gentiles*), długie włócznie i łuki. Por. Franceschini, *The Scholae of the Master of the Offices*, s. 232.

⁷¹ Por. Frank, *Scholae Palatinae*, s. 56; Speidel, *Riding for Caesar*, s. 76; D. Woods, *Subarmachus, Bacurius, and the Schola Scutariorum Sagittariorum*, CPh 91 (1996) fasc., 367: „The scholae palatinae were all cavalry units”; Narloch, *Jazda rzymska od połowy III wieku*, s. 75.

⁷² Por. Sulpicius Severus, *Vita S. Martini* 2, 2, ed. C. Halm, CSEL 1, Vindobonae 1866, 111: „pater eius miles primus, post tribunus militum fuit. ipse armatus militiam in adulescentia secutus inter scolares alas sub rege Constantio, deinde sub Iuliano Caesare militavit”.

⁷³ Święty Marcin urodził się w Sawarii w Panonii (ok. 316-317). Skąd z rodzicami przeniósł się do Ticinum w Italii. Jego rodzice byli poganami.

⁷⁴ Por. Frank, *Scholae Palatinae*, s. 73: „Most of these officers were the sons of veterans”.

⁷⁵ Flavius Iulius Constantius (jako august panował w latach 337-361) i Flavius Claudius Iulianus (jako cesarz sprawował rządy w Galii od 355 do 360 r. Potem jako august w latach 360-363), por. PLRE I 226; tamże, 477-478.

⁷⁶ Por. Sulpicius Severus, *Vita S. Martini* 2, 3-6; PLRE I 565.

⁷⁷ Por. „L'Année Épigraphique” (1990) nr 881 (Macedonia, Stobi; IV w.): „Hic situs / Fl(avius) Briccio scut(ari)orum, -arius) / schol(ae) prim(ae) / [.]R[---]O[---]F[.]P[.]”]; F. Papazoglou, *Un officier (?) de la garde impériale à Stobi*, ZPE 82 (1990) 222-223.

⁷⁸ Por. „L'Année Épigraphique” (2011) nr 190 (Venetia et Histria, Regio X, Brescia / Brixia,

skiego plemienia Franków i nosił imię (*nomen gentilicium*) Flavius, tak jak wspomniany Flawiusz Briccio po Konstancynie lub jednym z jego następców⁷⁹.

Z kolei do *scholae gentium* mogli trafiać przede wszystkim cudzoziemcy, czy wręcz tzw. „barbarzyńcy”⁸⁰. W IV w. wielu *scholares* było germańskiego pochodzenia, a najliczniejszą wśród nich grupę mieli stanowić Frankowie. Dodatkowo wśród *scholares* mogli się znaleźć Alamanowie oraz Goci. W późniejszym okresie funkcjonowania, w *scholae palatinae* zaczęli się też pojawiać żołnierze, których miejscem pochodzenia były wschodnie prowincje państwa rzymskiego, w tym szczególnie Azja (m.in. Armeńczycy i Izauryjczycy). Trybuni *scholae palatinae* wywodzili się nie tylko spośród rzymskich obywateli, ale mogli być to przedstawiciele arystokracji społeczności plemiennych, z których rekrutowano cesarskich *scholares*⁸¹.

Służba w *scholae palatinae*, co ukazuje treść konstytucji z roku 346, szybko stała się okazją, aby niejako na własną rękę rezygnować z przynależności do rad miejskich na szczeblu miasta (*municipium*), z którego się pochodziło. Dla niektórych obywateli rzymskich, status bycia gwardzistą straży pałacowej (*scholaris*), co wyraźnie sugeruje treść konstytucji Konstancjusza II i Konstansa⁸² adresowanej do Anatoliusza Azturio (Anatolius Azturio), prefekta pretorium Illyricum⁸³, stał się pretekstem, aby uchylać się od powinności i ciężarów – przede wszystkim o charakterze finansowym – które wynikały z przynależności do *ordo decurionum*⁸⁴.

IV-V w.): „B(ene) m(erenti) in pace / Fla(vius) Higgs scutarius / sc(h)ola tertia qui vixit / annus p(lus) m(inus) XXV et mili/tavit annus VI co<g>na/tus dulcissimus soro/rio amantissimo c(ontra) v(otum) m(emoriam) p(osuit)”; PLRE II 561; G.L. Gregori, *Brescia Romana. Ricerche di prosopografia e storia sociale*, vol. 2: *Analisi dei documenti*, Rome 1999, 189; M. Rocco, *L'esercito romano tardoantico: persistenze e cesure dai Severi a Teodosio I. Studi e progetti*, Padova 2012, 276.

⁷⁹ Por. J.G. Keenan, *The names Flavius and Aurelius as status designations in later Roman-Egypt*, ZPE 13 (1974) 34-35; Speidel, *A Horse Guardsman in the War*, s. 85: „while Constantine's soldiers bore the name Flavius”.

⁸⁰ Por. A. Ibba, *Gentes e gentiles in Africa Proconsulare: ancora sulla dedica al Saturno di Bou Jelida (Tunisia)*, „Annali della facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università degli Studi di Cagliari” Nova Serie 20 (57) (2002), fasc. 1, 181, nota 32: „La *schola gentium*, composta da barbari, si opponeva alla *schola scutariorum*, formata verosimilmente da *cives*”.

⁸¹ Por. Boak, *The Master of the Offices*, s. 61; Frank, *Scholae Palatinae*, s. 66-73; Papazoglou, *Un officier (?) de la garde impériale*, s. 223; M. Kulikowski, *Constantine and the Northern Barbarians*, w: *The Cambridge companion to the Age of Constantine*, s. 366-367; Narloch, *Jazda rzymska od połowy III wieku*, s. 78.

⁸² Flavius Iulius Constans (rządzący jako august w latach 337-350), por. PLRE I 220.

⁸³ Por. T.D. Barnes, *Praetorian Prefects, 337-361*, ZPE 94 (1992) 258; Olszaniec, *Prefektura praetorio*, s. 80-81, nota 190.

⁸⁴ Por. CTh XII 1, 38 (346). Zob. Frank, *Scholae Palatinae*, s. 76: „Sons of decurions formed a second group of Roman officers, [...]. Several laws specifically forbid the presence of decurions among the *scholares* and *domestici*”. Na temat stanu dekurionów zob. G. Alföldy, *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, tłum. A. Gierlińska, Poznań 1991, 149-154 i 172-176.

Wracając do wspomnianych już Flawiusza Briccio i Flawiusza Higgusa to pełnili oni służbę w ramach jednostki pałacowych konnych „tarczowników” (*scholae scutariorum*), wchodząc w skład różnych oddziałów (*schola scutariorum prima – schola scutariorum tertia*). Pałacowi *scutarii* wchodzili w skład 500-osobowych (*ala quingenaria – alae scholares*), którymi dowodzili pojedynczy trybuni⁸⁵ (*tribunus scholae primae scutariorum*⁸⁶ – *tribunus scholae secundae scutariorum*⁸⁷ – *tribunus scholae armaturarum*⁸⁸). W strukturze tych oddziałów, oprócz zwykłych żołnierzy, znajdowali się także podoficerowie i oficerowie⁸⁹.

Scholares otrzymywali wyższy żołd w postaci podwójnych racji annony (*binas annonas*)⁹⁰ i od chwili rozpoczęcia służby mogli mieć oni rangę podoficerów⁹¹. Choć i w ramach tej pałacowej jednostki straży musieli być świeżo przyjęci do służby żołnierze, których można określić jako rekrutów⁹². Z kolei czas trwania służby, do którego byli zobowiązani *scholares* wynosił ok. 20 lat⁹³.

Trybuni *scholae palatinae*, wspierani przez podoficerów i oficerów, dowodzili na szczeblu poszczególnych szwadronów. Cieszyli się przywilejem bycia gośćmi przy stole cesarskim, co podkreślało ich wyjątkowo wysoką pozycję w ramach rzymskiej hierarchii wojskowej. Dowództwo nad całym korpusem

⁸⁵ Por. Ammianus Marcellinus, *Res gestae* XXII 11, 2; Boak, *The Master of the Offices*, s. 27; Frank, *Scholae Palatinae*, s. 56 i 73; D. Woods, *Ammianus and Some Tribuni Scholarum Palatinarum c. A. D. 353-64*, CQ 47 (1997) fasc. 1, 269; J. Barlow – P. Brennan, *Tribuni Scholarum Palatinarum c. A.D. 353-64: Ammianus Marcellinus and the Notitia Dignitatum*, CQ 51 (2001) fasc. 1, 243; Elton, *Warfare and the Military*, s. 328; Franceschini, *The Scholae of the Master of the Offices*, s. 233: „Scutarius would appear to be the basic grade of imperial guard”.

⁸⁶ Romanus (361-362), por. PLRE I 282; Flavius Equitius (363-364), por. PLRE I 768.

⁸⁷ Vincentius (361-363), por. PLRE I 933-934; Flavius Valentinianus (363-364), por. PLRE I 966.

⁸⁸ Mallobaudes (354-355), por. PLRE I 145; Balchobaudes (366), por. PLRE I 539.

⁸⁹ Por. Frank, *Scholae palatinae*, s. 73.

⁹⁰ *Annona* obejmowała nie tylko stałe racje produktów żywnościowych, ale także przydział ubrań i drewna opałowego. Wyznaczony przydział musiał też wystarczyć na utrzymanie dla rodziny takiego żołnierza. Oprócz żołdu gwardziści mogli też dostawać okolicznościowe nagrody (*donativa*). *Scholares* mieli zagwarantowane roczne przydziały paszy dla swoich koni i jucznych zwierząt (*capitum-caballatio*). Por. Boak, *The Master of the Offices*, s. 61; Grosse, *Armia rzymska*, s. 173-175; Franceschini, *The Scholae of the Master of the Offices*, s. 236 i 238.

⁹¹ Od najniższego szczebla: *circitor*, *biarchus*, *centenarius*, *ducenarius*, *senator*, *primicerius* i *tribunus*. Rekruci w *scholae palatinae* otrzymywali stopień *circitora*. Każdy z nich miał jednego niewolnika, dwa konie i podwójną stawkę żołdu, por. CTh VII 22, 2, 2 (326), ed. Mommen – Meyer, vol. 1, Pars Posterior, s. 356: „Quod si quis duos equos habeat vel unum idoneum et servum unum, cum circitoria militet dignitate et binas annonas accipiat, qui gradus praebetur aliis post laborem”. Por. A. Segrè, *A Note on the Classes of Roman Officials in the Age of Diocletian*, „Transactions and Proceedings of the American Philological Association” 74 (1943) 107; Frank, *Scholae Palatinae*, s. 56-57; J. Bremmer, *An Imperial Palace Guard in Heaven: The Date of the Vision of Dorotheus*, ZPE 75 (1988) 82-84; Narloch, *Jazda rzymska od połowy III wieku*, s. 78.

⁹² Por. Bremmer, *An Imperial Palace Guard in Heaven*, s. 83: (43 – τῖρων ἄρχι βιόρχων).

⁹³ Por. Frank, *Scholae Palatinae*, s. 76-77.

straży pałacowej sprawował *magister officiorum*⁹⁴. To do osoby sprawującej ten urząd należała kontrola nad rekrutacją *scholares*, ich promocją w trakcie pełnienia służby, nadzorowanie stanu osobowego w poszczególnych jednostkach (*scholae*) oraz karanie przypadków łamania przez nich wojskowej dyscypliny⁹⁵.

Gwardziści straży pałacowej (*scholae palatinae*) wykonywali swoje obowiązki operując na szczeblu drużyn, pododdziałów i oddziałów⁹⁶. Najważniejszym zadaniem *scholares*, jako pałacowej straży przybocznej⁹⁷, o czym już kilkakrotnie wspomniano, było zapewnienie bezpieczeństwa władcy i osobom, które mu towarzyszyły. Zapewnienie sobie jak najlepszej ochrony miało dla Konstantyna I Wielkiego znaczenie priorytetowe, skoro zdecydował się wprowadzić do *scholae palatinae* tak wielu żołnierzy o germańskim pochodzeniu. Sugeruje to w sposób jednoznaczny chęć korzystania przez władcę z usług gwardzistów, którzy byli z nim związani „więzią osobistej lojalności”, a nie „poczuciem patriotyzmu”⁹⁸.

Służbę w bezpośrednim otoczeniu władcy mogli wykonywać żołnierze *scholae palatinae*, których określano, jako *candidati*⁹⁹. Ubrani na biało, swoje obowiązki pełnili w bezpośrednim otoczeniu władcy. Miejscem, gdzie *scholares* mogli wykonywać zadanie ochrony, był nie tylko cesarski pałac (np. w Konstantynopolu, w Nikomedii), ale i teren wojskowego obozu polowego.

⁹⁴ Por. Boak, *The Master of the Offices*, s. 28 i 32; Frank, *Scholae palatinae*, s. 112; Grosse, *Armia rzymska*, s. 82-90 i 105-106; Letki, *Kawaleria Dioklecjana*, s. 86.

⁹⁵ Por. Boak, *The Master of the Offices*, s. 62 i 70: „Promotion within the schola was thus under his (i.e. the Master of the Offices) supervision; although advancement was regularly made on the basis of seniority, there was an opportunity for preferment upon the Master’s recommendation. In exceptional cases promotion out of the regular order might be made by special sanction of the Emperor, which was usually granted on the recommendation of a majority of the schola”.

⁹⁶ Mogły to być *contubernia*, tj. drużyny liczące po dziesięciu żołnierzy na czele których stał *decanus-caput contubernii* (dekarch). Jeszcze mniejsze poddziały wartownicze mogły być formowane spośród sześciu ([h]exarchus), pięciu (pentarch) lub czterech (tetrarch) *scholares*. Wspomniane pododdziały wchodziły zapewne w skład większych 50-osobowych oddziałów. A te mogły tworzyć większe struktury pod dowództwem *centenariusia* (stu żołnierzy?) i *ducenariusia* (dwustu żołnierzy?). A na ich bazie formowano konne 500 – czy już od 2. poł. IV w. – 400-osobowe szwadrony. Por. CTh XI 7, 1 (315 [313]); tamże VI 24, 1 (362); Flavius Tiberius Mauricius, *Ars militaris (Strategikon)* 1, 2; Segrè, *A Note on the Classes of Roman Officials*, s. 107: „We are inclined to suppose that the civil *ducenarius* had a rank equal to a commander of 200 soldiers, that the *centenarius* corresponded to a centurion, etc.”; M.P. Speidel, *Who Fought in the Front?*, w: *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit. Gedenkschrift für Eric Birley*, ed. G. Alföldy – B. Dobson – W. Eck, Stuttgart 2000, 473-478; Grosse, *Armia rzymska*, s. 80-81; Franceschini, *The Scholae of the Master of the Offices*, s. 234-235.

⁹⁷ Por. G.A. Crump, *Ammianus and the Late Roman Army*, „Historia” 22 (1973) 98.

⁹⁸ Por. Frank, *Scholae Palatinae*, s. 78.

⁹⁹ Sama nazwa tej kategorii żołnierzy była znana od początków III w. Tak pierwotnie byli nazywani oficerowie oczekujący promocji na *centuriona*, por. Frank, *Scholae Palatinae*, s. 138-141; Elton, *Warfare and the Military*, s. 328: „The emperor’s personal security was the responsibility of forty *candidati* who were picked from the *Scholae*”; Narloch, *Jazda rzymska od połowy III wieku*, s. 79-80.

W bezpośrednim sąsiedztwie siedziby władcy (*palatium-pretorium*)¹⁰⁰ gwardziści straży pałacowej (*scholae palatinae*) rozlokowywali swoje kwatery¹⁰¹. Chcąc zapewnić jak najlepszą ochronę, mogli trzymać straż zarówno na zewnątrz, jak i wewnątrz pomieszczeń, w których cesarz w danej chwili przebywał. *Scholares*, zachowując czujność, bacznie obserwowali zachowanie osób obecnych przy władcy. Tak, że w każdej chwili mogli przystąpić do działania, aby ochronić życie i zdrowie władcy.

To dzięki szybkiej reakcji *scholares* było możliwe wyratowanie władcy z poważnej opresji. Tego typu sytuację doskonale ukazuje choćby zdarzenie, do którego doszło przy obozie wojskowym w Acumincum w Panonii w roku 359. To tam, u ujścia rzeki Cisy (Partiskus) do Dunaju, miało dojść do zawarcia pokoju Rzymian z sarmackimi Limigantami. Przedstawiciele wspomnianego plemienia prosili Konstancjusza II o zgodę na osiedlenie się na ziemiach, które ten miał im wskazać. Kiedy cesarz pojawił się przed nimi na specjalnie usypanym nasypie chcąc do nich przemówić, Limigantowie nagle ruszyli do ataku na Rzymian. Konstancjusza wsadzono szybko na konia, dzięki czemu udało mu się uciec, a na nacierających Limigantów ruszyli *scholares*, którzy próbowali ich powstrzymać. Pod naporem nacierającego przeciwnika żołnierze *scholae palatinae* ginęli, próbując rozprawić się z Limigantami. Wśród poległych był trybun Cella, który dowodził pałacowymi tarczownikami i jako pierwszy poprowadził ich do ataku na zbliżającego się przeciwnika. Ostatecznie, całe starcie zakończyło się rzezią Limigantów, których osaczyły pozostałe oddziały armii rzymskiej¹⁰².

Z kolei w roku 363 cesarz Julian, podczas marszu na Ktezyfont, także był asekurowany przez *scholares*. Gwardziści z jego straży przybocznej osłaniali go tarczami w chwili, gdy Persowie z murów bliżej nieznannej fortecy próbowali go trafić strzałami z łuku¹⁰³.

Scholares mogli brać udział w regularnych walkach, co doskonale ukazuje przebieg kampanii Rzymian skierowanej przeciwko alamańskim Lentienom w roku 355. To w trakcie tej ciężkiej kampanii, w walkach uczestniczyli pałacowi tarczownicy (*scutarii*), a zginąć miało dziesięciu trybunów. Ważną rolę w prowadzeniu operacji militarnych odegrali wówczas oficerowie w randze trybunów¹⁰⁴.

Innym zadaniem, w którym mogli uczestniczyć żołnierze *scholae palatinae* był udział w uwięzieniu i eskortowaniu ważnych osobistości. I tak w misji uwięzienia Gallusa w roku 354¹⁰⁵ uczestniczyli w różny sposób Skudilon, Ba-

¹⁰⁰ Mógł to być budynek lub namiot.

¹⁰¹ Por. Franceschini, *The Scholae of the Master of the Offices*, s. 232, 234 i 239.

¹⁰² Por. Ammianus Marcellinus, *Res gestae* XIX 11, 11-12. 16; PLRE I 190: „tribunus scutario- rum – 357-359”; Frank, *Scholae Palatinae*, s. 106; Vogler, *Les officiers de l’armée romaine*, s. 394.

¹⁰³ Por. Ammianus Marcellinus, *Res gestae* XXIV 5, 5-6.

¹⁰⁴ Por. tamże XV 4, 7-12; Vogler, *Les officiers de l’armée romaine*, s. 394.

¹⁰⁵ Flavius Claudius Constantius Gallus (cesarz w latach 351-354), por. PLRE I 224-225.

inobaudes i Mallobaudes, którzy byli trybunami *scholae palatinae*¹⁰⁶. Barba-tion, jako *comes domesticorum*, dowodził oddziałem (*domesticos protectores*), który przewiózł Gallusa do Istrii¹⁰⁷.

Żołnierze *scholae palatinae*, oprócz eskortowania władcy, mogli wykony-wać zadania o charakterze policyjnym. To na nich mógł spoczywać obowiązek zapewnienia porządku w stolicy oraz mogli być oni także angażowani do wy-konywania zadań właściwych policji kościelnej¹⁰⁸. Być może podczas tego typu misji w Stobi mógł zginąć wspomniany już gwardzista Flawiusz Briccio¹⁰⁹.

Żołnierze *scholae palatinae* mogli dostarczać korespondencję. To do nich, ze względu na fakt ciągłej obecności przy osobie cesarza, należała najważniej-sza rola, jeśli chodzi o udział w paradach i wielkich uroczystościach. Z czasem *scholares* w coraz to większym stopniu zaczęli być też angażowani do wyko-nywania zadań o charakterze administracyjno-logistycznym. Byli oni oddele-gowani do warsztatów i zbrojowni (*officina-fabrica*), gdzie sporządzano broń. *Scholares* mogli też trafiać na teren prowincji rzymskich, aby tam działać jako nadzorcy poczty cesarskiej i pełnić rolę tajnej policji (*curiosi*). Co ważne, sze-regi *scholae palatinae* stały się kuźnią oficerów dla innych rzymskich formacji wojskowych, nie mówiąc już o niektórych cesarzach państwa rzymskiego (2. poł. IV w.), którzy, zanim przejęli pełnię władzy, byli wcześniej pałacowymi gwardzistami¹¹⁰. Wreszcie, *scholares*, ze względu na ich status, mogli też liczyć na bardziej uprzywilejowane traktowanie w czasie postępowania sądowego¹¹¹.

Żołnierze *scholae palatinae* wchodzili zatem w skład wojskowej jednostki straży przybocznej, która powstała w wyniku ewolucji. Przeszli oni drogę od służby w ramach kilkusetosobowego oddziału jazdy aż do samodzielnego kor-pusu, w którego skład wchodziło kilka tysięcy żołnierzy (od 3,5 do ok. 7 tys.)¹¹².

¹⁰⁶ Por. Ammianus Marcellinus, *Res gestae* XIV 11, 13. 19-21; PLRE I 145: „Bainobaudes, tri-bunus scutarium – 354-357?”; PLRE I 539: „Mallobaudes, tribunus scholae armaturarum”; PLRE I 810-811: „Scudilo, tribunus scutarium – 354?”; Frank, *Scholae Palatinae*, s. 108; Vogler, *Les officiers de l’armée romaine*, s. 393-394.

¹⁰⁷ Por. Ammianus Marcellinus, *Res gestae* XIV 11, 20; PLRE I 146-147.

¹⁰⁸ Por. Frank, *Scholae Palatinae*, s. 109-110.

¹⁰⁹ Por. F. Papazoglou, *Un officier (?) de la garde impériale*, s. 224.

¹¹⁰ Por. C. Olariu, *Datianus, Valentinian and the Rise of the Pannonian Faction*, „Historia” 54 (2005) 351: „Formerly, it has been observed that Valentinian, at the date of his election, did not hold a very important position in the military-administrative hierarchy. He was tribunus scholae secundae scutarium, but there were many other persons more qualified to aspire to the imperial dignity”.

¹¹¹ Por. Boak, *The Master of the Offices*, s. 36: „the Master of the Offices received the command of the Scholarians, with the control of the arsenals and of the State Post”; tamże, s. 62 i 75; Frank, *Scholae Palatinae*, s. 121.

¹¹² Por. Boak, *The Master of the Offices*, s. 23 i 60-61; Franceschini, *The Scholae of the Master of the Offices*, s. 235; Letki, *Kawaleria Dioklecjana*, 86, nota 336.

Scholares, choć początkowo różnili się od *milites praetoriani*, to byli oni jednak następcami tej elitarnej gwardii cesarza Rzymu¹¹³. Zbieżny dla żołnierzy obu tych formacji był bowiem nie tylko katalog podstawowych zadań¹¹⁴, ale i status, jaki było im dane otrzymać w czasie wykonywania służby. Wprowadzenie rangi trybuna w gwardii pałacowej (*scholae palatinae*)¹¹⁵, jako najwyższego dowódcy na szczeblu poszczególnych oddziałów (*scholae*), było w dużej mierze kontynuacją struktury dowódczej, która obowiązywała wcześniej w kohortach pretoriańskich (*cohortes praetoriae*)¹¹⁶. Co ważne, w okresie późniejszym (VI w.) w strukturze *scholae palatinae* pojawiły się też oddziały pieszych żołnierzy, co tym bardziej upodobniało *scholares* do pretorianów, pełniących służbę w kohortach mieszanych (*cohortes equitatae*), składających się zarówno z pieszych, jak i konnych gwardzistów¹¹⁷.

W strukturze wojsk rzymskich *scholares*¹¹⁸, podobnie jak i pretorianie, mieli status żołnierzy uprzywilejowanych. Nie było to bez znaczenia, jeśli chodzi o karierę ich samych, jak i osób, które były z nimi spokrewnione. Służba w obu tych korpusach dawała szansę otrzymania awansu w hierarchii wojskowej oraz w strukturach cywilnych państwa rzymskiego. Znakiem czasu, który musiał różnić obie te formacje, był fakt pojawienia się w *scholae palatinae* wielu żołnierzy, którzy byli chrześcijanami.

Wreszcie wspólne dla *scholares* oraz *milites praetoriani* było uzyskanie bardzo silnego wpływu na wybór nowych władców w państwie rzymskim. Miały bowiem miejsce sytuacje, kiedy to zarówno oficerowie kohort pretoriańskich, jak i formacji *scholares*, byli wybierani cesarzami Rzymu. Jednak

¹¹³ Por. M. Kulikowski, *Constantine and the Northern Barbarians*, s. 366: „Of the magistri militum attested between the death of Constantine and the death of Theodosius, more than half were barbarians; if one adds the various barbarian tribuni of the palatine scholae and the comites stabuli, the barbarian dominance of military commands looks even more pronounced”. Dlatego trudno nie zgodzić się z sugestiami Michaela Speidela, że pochodzenie żołnierzy przyjmowanych do służby w *scholae palatinae* oraz typowo kawaleryjski charakter tej formacji, jeśli chodzi o profil wykonywanej służby, zdają się bardziej nawiązuje do *equites singulares Augusti*, niż do kohort pretoriańskich. Jednak żołnierzom tej germańskiej jednostki nigdy nie udało się zdominować oddziałów przybocznych, z których korzystali władcy Rzymu. A jeśli chodzi o *scholares* to ich rozwój nie zatrzymał się w IV w. Ich jednostka ewoluowała, tak jak i reszta armii rzymskiej, co z czasem jeszcze bardziej ich upodobni do żołnierzy kohort pretoriańskich.

¹¹⁴ O zadaniach żołnierzy kohort pretoriańskich zob. Łuć, *Pretorianie*, s. 42-44; tenże, *Excubiae principis*, s. 72-73.

¹¹⁵ Por. Boak, *The Master of the Offices*, s. 63: „Each of the *scholae* had its own commander, at first a *tribunus*, later regularly a *comes*, who was naturally subordinate to the Master of the Offices”; Franceschini, *The Scholae of the Master of the Offices*, s. 233: „The term *tribuni* seems to be replaced by the term *protectores* in the fifth century”.

¹¹⁶ Por. I. Łuć, *Oddziały pretorianów w starożytnym Rzymie. Rekrutacja, struktura, organizacja*, Lublin 2004, 85-88.

¹¹⁷ Por. tamże, s. 117-119.

¹¹⁸ *Scholares* funkcjonowali jako odrębna jednostka wojskowa w ramach *comitatus* Konstancy-na I Wielkiego, por. Franceschini, *The Scholae of the Master of the Offices*, s. 231.

z perspektywy czasu także i dla żołnierzy *scholae palatinae* będzie to nieść ze sobą różne w skutkach konsekwencje¹¹⁹.

THE *SCHOLAE PALATINAE* – “NEW PRAETORIANS” OF THE LATE ROMAN EMPIRE

(Summary)

The *scholae palatinae* were part of a military guard unit, which was formed as a result of evolution. They developed from a formation of several hundred cavalymen to a formation of an independent military corps, consisting at first of 3,500, and then as many as 7,000 soldiers.

Even though at first *scholares* seemed different from *milites praetoriani* (i.a. in terms of ethnic origin, serving as the horsemen), they were, in fact, the successors of the elite guard unit of the Roman emperors. They held the same status and were entrusted with similar tasks during their service. The introduction of the post of tribune in the palace guard (*scholae palatinae*), as the supreme commander at the level of individual divisions (*scholae*), was, to a large extent, a continuation of the previous command structure within praetorian cohorts (*cohortes praetoriae*). What is more important, in the later period (6th century AD), within the *scholae palatinae* there also appeared infantry units, which made the *scholares* even more similar to the praetorians, who were serving in mixed cohorts (*cohortes equitatae*), consisting of both infantrymen and horse guardsmen.

The *scholares*, similarly to the praetorians, held a privileged position within the Roman army. It was not without significance when it comes to their own careers or those who were related to them. The sign of times, which made these formations different, was the fact that among the *scholae palatinae* appeared many soldiers who were Christians.

Finally, both *scholares* and *milites praetoriani* also gained profound influence upon the election of new emperors of the Rome. In hindsight, however, it turned out to have a disastrous effect on the *scholae palatinae*.

Key words: Roman army, military service, military organization, guards units, guardsmen, *scholae palatinae*, palatium, *cohortes praetoriae*, *tribuni scholae palatinae*.

Słowa kluczowe: armia rzymska, służba wojskowa, organizacja wojskowa, jednostki straży, gwardziści, *scholae palatinae*, palatium, *cohortes praetoriae*, *tribuni scholae palatinae*.

¹¹⁹ Już pod koniec V w. *scholares* zaczęły tracić swoje militarne znaczenie przejmując coraz bardziej wykonywanie zadań biurowo-administracyjnych, por. tamże, s. 235.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- AMMIANUS MARCELLINUS, *Res gestae*, texte établi et traduit par É. Galletier: Ammien Marcellin, *Histoire*, I-VI, Collection des Universités de France. Série Latine, Paris 1978-1999, tłum. I. Lewandowski: Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie*, t. 1-2, Warszawa 2001-2002.
- AURELIUS VICTOR, *De caesaribus liber*, ed. F. Pichlmayr, Monachii 1892, tłum. P. Nehring – B. Bibik, współpraca J. Skorecka – P. Woźniczka: Sekstus Aureliusz Wiktor, *Księga o cesarzach*, w: *Brewiaria dziejów rzymskich. Sekstus Aureliusz Wiktor, Eutropiusz, Festus*, Warszawa 2010.
- Codex Theodosianus*, ed. T. Mommen – P.M. Meyer: *Theodosiani Libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis et Leges Novellae ad Theodosianum pertinentes*, vol. 1-2, Berolini 1905.
- EUSEBIUS CAESARIENSIS, *Vita Constantini*, ed. I.A. Heikel, GCS 7, Leipzig 1902, 3-148, tłum. T. Wnętrzak: Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstancyjna*, *ŻMT* 44, Kraków 2007.
- Excerpta Valesiana*, ed. T. Mommsen, MGH Scriptores Antiquissimi IX, Berolini 1892, 1-11.
- Flavius Tiberius Mauricius, *Ars militaris (Strategikon)*, in: *Das Strategikon des Maurikios*, ed. G.T. Dennis, trans. E. Gamillscheg, Wien 1981.
- Inscriptiones Latinae Selectae*, ed. H. Dessau, t. 1-3, Berolini 1892-1916.
- LACTANTIUS, *De mortibus persecutorum*, ed. S. Brandt, CSEL 27/2, Pragae – Vindobonae – Lipsiae 1897.
- Notitia Dignitatum* accedunt *Notitia urbis Constantinopolitanae et laterculi provinciarum*, ed. O. Seeck, Berolini 1876.
- PAULUS OROSIUS, *Historiarum adversum paganos lib. VII*, ed. C. Zangemeister, CSEL 5, Vindobonae 1882, 1-600.
- SULPICIUS SEVERUS, *Vita S. Martini* 2, 2, ed. C. Halm, CSEL 1, Vindobonae 1866, 109-137.

Opracowania

- ADAMS N. – BRENNAN P.M., *The Text at Lactantius, De Mortibus Persecutorum 44.2 and Some Epigraphic Evidence for Italian Recruits*, *ZPE* 84 (1990) 183-186.
- ALFÖLDY G., *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, tłum. A. Gierlińska, Poznań 1991.
- ASHEBY T. – PLATNER S.B., *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, London 1929.
- BARLOW J. – BRENNAN P., *Tribuni Scholarum Palatinarum c. A.D. 353-64: Ammianus Marcellinus and the Notitia Dignitatum*, *CQ* 51 (2001) fasc. 1, 237-254.
- BARNES T.D., *An Urban Prefect and His Wife*, *CQ* 56 (2006) fasc. 1, 249-256.
- BARNES T.D., *Constantine. Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*, Chichester 2014.
- BARNES T.D., *Praetorian Prefects, 337-361*, *ZPE* 94 (1992) 249-260.
- BOAK A.E.R., *The Master of the Offices in the Later Roman and Byzantine Empires*, New York 1919.
- BOHEC Y. LE, *Dioclétien et l'armée: réforme ou révolution?*, w: *Miles Romanus dal Po al Danubio nel Tardoantico, Atti del Convegno internazionale, Pordenone-Concordia Sagittaria, 17-19 marzo 2000*, a cura di M. Buora, Pordenone 2002, 13-20.
- BREMMER J., *An Imperial Palace Guard in Heaven: The Date of the Vision of Dorotheus*, *ZPE* 75 (1988) 82-88.

- CAMPBELL B., *The Army*, w: *The Cambridge Ancient History*, vol. 12: *The Crisis of Empire, A.D. 193-337*, ed. A. Bowman – P. Garnsey – A. Cameron, Cambridge 2008, 110-130.
- CASTELLO M.G., *Tribunus et magister officiorum: cause di un'omissione in Giovanni Lido*, „Koinonia” 34 (2010) 161-180.
- COWAN R.H., *Aspects of the Severna Field Army. The Praetorian Guard, Legio II Parthica and Legionary Vexillations, AD 193-238*, Glasgow 2002 (Diss.).
- COWAN R.H., *Roman Guardsman 62 BC-AD 324*, Oxford 2014.
- CRUMP G.A., *Ammianus and the Late Roman Army*, „Historia” 22 (1973) 91-103.
- DREW-BEAR T. – ZUCKERMAN C., *Gradatim cuncta decora. Les officiers sortis du rang sous les successeurs de Constantin*, w: *L'armée romaine de Dioclétien à Valentinien Ier. Actes du Congrès de Lyon (12-14 septembre 2002)*, éd. Y. Le Bohec – C. Wolf, Lyon 2004, 419-430.
- DURRY M., *Les cohortes prétoriennes*, Paris 1938.
- ELTON H., *Military Forces*, w: *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare. Rome from the late Republic to the late Empire*, ed. P. Sabin – H. van Wees – M. Whitby, vol. 2, Cambridge 2007, 270-309.
- ELTON H., *Warfare and the Military*, w: *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, ed. N. Lenski, Cambridge 2006, 325-346.
- FORCELLINI E., *Totius Latinitatis Lexicon*, vol. 1-2, Londini 1828.
- FRANCESCHINI E.B.R., *The Scholae of the Master of the Offices as the Palace Praetorium*, „Anatolia Antiqua” 16 (2008) 231-257.
- FRANK R.I., *Scholae Palatinae. The Palace Guards of the Later Roman Empire*, Ann Arbor (Mi.) 1965.
- FRANZONI C., *Habitvs Atqve Habitvdo Militis. Monumenti funerari di militari nella Cisalpina Romana*, Roma 1987.
- GREGORI G.L., *Brescia Romana. Ricerche di prosopografia e storia sociale*, vol. 2: *Analisi dei documenti*, Rome 1999.
- GROSSE R., *Armia rzymska od cesarza Galienu do początków bizantyjskiej organizacji temowej*, tłum. J. Pawlikowski – E. Piszczatowska, Oświęcim 2012.
- HEPWORTH J.R., *Studies in the Later Roman Army*, vol. 1-2, Durham 1963 (Diss.).
- IBBA A., *Gentes e gentiles in Africa Proconsulare: ancora sulla dedica al Saturno di Bou Jelida (Tunisia)*, „Annali della facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università degli Studi di Cagliari” Nova Serii 20 (57) (2002), fasc. 1, 173-211.
- IBEJI M., *The Evolution of Roman Army during the third century AD*, Birmingham 1991 (Diss.).
- JONES A.H.M., *The Later Roman Empire 284-602: A Social, Economic, and Administrative Survey*, vol. 1-2, Oxford 1986.
- KEENAN J.G., *The Names Flavius and Aurelius as Status Designations in Later Roman-Egypt*, ZPE 13 (1974) 283-304.
- KELLY Ch., *Bureaucracy and Government*, w: *The Cambridge companion to the Age of Constantine*, ed. N. Lenski, Cambridge 2006, 183-204.
- KONIK E., *Cesarz Konstantyn I, zwany Wielkim*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1523, „Classica Wratislaviensis” 17 (1993) 133-154.
- KRAWCZUK A., *Poczet cesarzy rzymskich. Dominat*, Warszawa 1991.
- KULIKOWSKI M., *Constantine and the Northern Barbarians*, w: *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, ed. N. Lenski, Cambridge 2006, 347-376.
- LENSKI N., *Constantinus*, w: *Lives of the Caesars*, ed. A.A. Barrett, Oxford 2008, 255-279.
- LENSKI N., *The Election of Jovian and the Role of the Late Imperial Guards*, „Klio” 82 (2000) fasc. 2, 492-515.

- LETKI P., *Kawaleria Dioklecjana. Organizacja. Uzbrojenie. Taktyka*, Oświęcim 2012.
- ŁUĆ I., *Oddziały pretorianów w starożytnym Rzymie. Rekrutacja, struktura, organizacja*, Lublin 2004.
- ŁUĆ I., *Pretorianie, ich zadania i miejsce w ramach rzymskiego systemu wojskowego*, w: *Grupy społeczne ich organizacja i funkcja w świecie starożytnym: materiały konferencji naukowej PTH, Kraków, 4-6 września 1997*, red. E. Dąbrowa, Kraków 2000 = „Electrum” 4 (2000) 42-47.
- ŁUĆ I.A., *Excubiae principis. Geneza i zadania żołnierzy kohort pretoriańskich w starożytnym Rzymie*, Poznań 2010.
- MACMULLEN R., *Soldier and Civilian in the Later Roman Empire*, Cambridge 1963.
- MENNEN I., *Power and Status in the Roman Empire, AD 193-284*, Leiden – Boston 2011.
- MILLAR F., *Italy and the Roman Empire: Augustus to Constantine*, „Phoenix” 40 (1986) fasc. 3, 295-318.
- MILLAR F., *The Emperor in the Roman World (31 BC-AD 337)*, London 1977.
- NARLOCH K., *Jazda rzymska od połowy III wieku po podział cesarstwa*, Oświęcim 2014.
- ODAHL Ch.M., *Konstantyn i chrześcijańskie cesarstwo*, Oświęcim 2015.
- OLARIU C., *Datianus, Valentinian and the Rise of the Pannonian Faction*, „Historia” 54 (2005) 351-354.
- OLSZANIEC S., *Comites consistoriani w wieku IV. Studium prozopograficzne elity dworskiej cesarstwa rzymskiego 320-395 n.e.*, Toruń 2007.
- OLSZANIEC S., *Prefektura praetorio Italii, Illyrikum i Afryki (312-425 n.e.)*, Toruń 2014.
- PAPAZOGLU F., *Un officier (?) de la garde impériale à Stobi*, ZPE 82 (1990) 222-224.
- PASSERINI A., *Le coorti pretorie*, Roma 1939.
- Prosopography of the Later Roman Empire*, ed. A.H.M. Jones – J.R. Martindale – J. Morris, vol. 1: 260-395 AD, Cambridge 1971; vol. 2: 395-527 AD, Cambridge 1980.
- RICHMOND I.A., *The Relation of the Praetorian Camp to Aurelian's Wall of Rome*, „Papers of the British School at Rome” 10 (1927) 12-22.
- ROCCO M., *L'esercito romano tardoantico: persistenze e cesure dai Severi a Teodosio I. Studi e progetti*, Padova 2012.
- ROXAN M.M., *Roman Military Diplomas 1954-1977*, London 1978.
- SEECK O., *Scholae Palatinae*, RE II A.1, 621-624.
- SEGRÉ A., *A Note on the Classes of Roman Officials in the Age of Diocletian*, „Transactions and Proceedings of the American Philological Association” 74 (1943) 102-108.
- SPEIDEL M.P., *A Horse Guardsman in the War between Licinius and Constantine*, „Chiron” 25 (1995) 83-87.
- SPEIDEL M.P., *Das Heer*, w: *Die Zeit der Soldatenkaiser: Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284)*, hrsg. K.-P. Johne – U. Hartmann – T. Gerhardt, t. 1, Berlin 2008, 673-690.
- SPEIDEL M.P., *Guards of the Roman Armies*, Bonn 1978.
- SPEIDEL M.P., *Maxentius and His „Equites Singulares” in the Battle at the Milvian Bridge*, „Classical Antiquity” 5 (1986) fasc. 2, 83-87.
- SPEIDEL M.P., *Riding for Caesar. The Roman Emperors' Horse Guards*, London 1994.
- SPEIDEL M.P., *Roman Army Studies*, t. 2, Stuttgart 1992.
- SPEIDEL M.P., *Who Fought in the Front?*, w: *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit. Gedenkschrift für Eric Birley*, ed. G. Alföldy – B. Dobson – W. Eck, Stuttgart 2000, 473-482.
- STEPHANO H., *Thesaurus Graecae Linguae*, vol. 7, Parisiis 1848-1854.

- VOGLER Ch., *Les officiers de l'armée romaine dans l'oeuvre d'Ammien Marcellin*, w: *La hiérarchie (Randordnung) de l'armée romaine sous le Haut-Empire*, Actes du congrès de Lyon 15-18 septembre 1994, éd. Y. Le Bohec, Paris 1995, 389-404.
- WILLIAMS S., *Diocletian and the Roman Recovery*, London – New York 2000.
- WOODS D., *Ammianus and Some Tribuni Scholarum Palatarinarum c. A. D. 353-64*, CQ 47 (1997) fasc. 1, 269-291.
- WOODS D., *Subarmachius, Bacurius, and the Schola Scutariorum Sagittariorum*, CPh 91 (1996) fasc. 4, 365-371.
- WOODS D., *The Saracen Defenders of Constantinople in 378*, GRBS 37 (1996) fasc. 3, 259-279.

ANEKS

Il. 1. Bitwa pod Weroną (312); źródło: Arco di costantino, fregio costantiniano „Obsidio” – https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arco_di_costantino,_fregio_costantiniano_01.jpg, dostęp 10.05.2016.

Il. 1a. Bitwa pod Weroną (312) – Konstatyn i jego gwardziści (scutarii); źródło: Arco di costantino, fregio costantiniano „Obsidio” – https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arco_di_costantino,_fregio_costantiniano_01.jpg, dostęp 10.05.2016.

